

Nr. 107
Maj 2019

Dansk Friluftsliv - forum for
natur- og friluftsliv

Dansk Friluftsliv

tema om evidens

Evidens

For omtrent et år siden blev der afholdt en friluftskonference på Skovskolen i Nødebo om mål, midler og værdier i friluftslivet anno 2018. Dansk Friluftsliv deltog i konferencen og lyttede nysgerrigt med på oplæggene om alle mulige forskellige undersøgelsesresultater i diverse forskningsprojekter indenfor friluftsliv. Særligt et ord gik igen. Evidens. På vej hjem fra konferencen snakkede vi om, hvad det mon gør ved feltet, at der tilsyneladende er så stort et fokus på at drive forskning indenfor friluftsliv. Det har vi sat os for at undersøge i dette nummer af Dansk Friluftsliv, hvor temaet netop er evidens.

Her kommer en påstand.

Der lader til at være en gennemgående logik indenfor feltet, som nogenlunde lyder sådan her: Vi har fået en rigtig god ide til et meningsfuldt friluftslivprojekt, der gør noget godt for nogle borgere. Men det koster penge at realisere. Flere end vi selv har råd til spytte i. Dem, der potentielt vil give os penge, vil have forsikring om, at vores projekt nu også virker på den måde, vi påstår. Vores erfaring siger os, at selvfølgelig virker det. Ellers ville vi jo ikke give os i kast med det. Men det er ikke nok for dem med pengene. De kræver beviser. Hardcore beviser med forskellige tal på bundlinjer, der holder vand. Bum bum. Så må vi jo have lavet en form for undersøgelse, der kan give de forskellige vandtætte tal på bundlinjer. Så vi kan få lov til at realisere vores friluftslivprojekt.

Sådan sluttet ringen mellem gode intentioner for bedre friluftsliv og en stigende evidensefterspørgsel, muligvis. Hvis altså logikken holder. Men gør den nu også det? Hvad sker der mon med den slags projekter, der ikke kan producere vandtætte tal på bundlinjer? Er de så mindre værd og sværere at søge penge til? Og hvad blev der af friluftslivets egenværdi i alle disse resultatorienterede evidensspekulationer? Og hvad er det overhovedet for en størrelse, det der evidens? Hvad betyder det egentligt? Hvis det passer, at der er et øget fokus på evidens, hvilke konsekvenser har det så for det pædagogiske friluftsliv i praksis? Kan det mærkes derude, hvor friluftslivsledere og andre praktikere hver dag arbejder med friluftsliv, eller findes disse spekulationer i virkeligheden mest indenfor universitetsmurene?

Vi har i dette nummer samlet en håndfuld akademikere og praktikere indenfor feltet, der hver især giver deres bud på, hvad evidens gør ved friluftsfeltet og hvilken betydning dette har.

Rigtig god læselyst.

Katrine Caspersen

Indhold

Kritiske tanker om evidensbaseringen af friluftslivet	6
Når FRI-LUFTS-LIV bliver et akademisk anliggende	10
Evidenshungrende forskning påvirker friluftslivet	16
Tanker om evidens og friluftsliv	22
En stemme fra felten: Interview med friluftslivets spejderungdom.	28

Foreningens bestyrelse

Formand

Tanya Uhnger Wünsche
tlf. 30 44 99 26
tuw@ign.ku.dk

Næstformand

Tejs Møller
61655642
tejsmoller@gmail.com

Sekretær og kasser

Jesper Lind Nielsen
51514204
thor_dk@hotmail.com

Redaktør

Katrine Caspersen
50415089
katrinecaspersen@hotmail.com

Bestyrelsesmedlem

Johanne Christiani
24818048
christiani.jo@gmail.com

Christian Aage Bollerup Mortensen
28128766
christian.aage@gmail.com

Suppleant

Kristian Jager Nykrog
30715853
kristian@nykrog.com

Grafisk design

Benjamin Robin Graahede
Benjamin@no22studio.com

Forsidebillede

Johanne Christiani

Næste udgivelse

Oktober 2019

ISSN 0909-0614

Foreningens formål

Foreningens formål er at skabe, udbygge og vedligeholde kontakt imellem personer, der arbejder med vejledning og undervisning i natur- og friluftsliv.

Foreningen skal arbejde for at styrke danske naturoplysnings- og friluftslivstraditioner i samarbejde med vore nordiske nabolande med det formål at skabe harmoni mellem menneske og natur såvel som mellem mennesker.

Bladet udgives af Dansk Friluftsliv - forum for natur- og friluftsliv og udkommer tre gange årligt.

Annoncering

Det er muligt at annoncere i bladet. Prisen er 1.500 kr. for en hel side og 900 kr. for en halv side. Kontakt den annonceansvarlige for yderligere information om formater og priser.

“Fem minutter

Kritiske tanker om evidensbaseringen af friluftslivet

Af Steen Nepper Larsen

At der er stærke kræfter, der ikke bare ønsker, men også kræver, at friluftslivet evidensbaseres så hurtigt og så omfattende som muligt, kan næppe overraske ret mange friluftslivsaktører i dette land et godt stykke inde i det 21. århundrede. Samtiden er nemlig besat af at få Value for money og har i ganske særlig grad smag for videnskabeligt understøttede effektmålinger. Og friluftslivet er som bekendt udset til at gøre samfundets borgere sundere, raskere og lykkeligere – og såmænd også mere sociale og meget mere lærende. Disse fem parametre er sågar ved at etablere sig som mere eller mindre eksplicite styringsrationaler for det moderne og videnskabeligt producerende og understøttede friluftsliv, der tilsyneladende ikke (længere...) alene kan eller bør dyrkes for dets egen skyld.

Så hvis det eksempelvis kan dokumenteres, at friluftslivet bidrager til, at indlæringsevnen, iltoptagelsen og trivslen højnes, og at stress, spiseforstyrrelser og antal sygedage minimeres, klapper alle i hænderne. Ikke mindst fordi der så er udsigt til, at staten, kommunerne og de private aktører allersenest i morgen donerer flere penge til friluftslivet. Men set fra min position på sidelinjen – jeg er som bekendt ikke professionel aktør inden for friluftslivsbranchen, men elsker (ofte...) at dyrke friluftsliv, når jeg ikke underviser i uddannelsesvidenskab og videnskabsteori på DPU på Aarhus Universitet eller kører rundt verden på min altid dragende Schröder racercykel – får jeg en ubændig lyst til at invitere læserne af Dansk Friluftsliv til kritisk og højlydt at drøfte, hvad der risikerer at forsvinde og/eller direkte

ter

bliver udgrænset i skyggen af evidensparadigmets aktuelle indtog i friluftslivet.

Det selvindlysendes magt og positiviteten uden torne

Evidens er den videnskabelige betegnelse for eksistensen af almen tilgængelig, selvindlysende, selvfølgelig og uomtvistelige viden. Evidens er en term uden torne og modhager, og dertil kommer, at ordet på få år er blevet et allestedsnærværende plusord i hverdagssproget. Det er meget vanskeligt at være eller tale imod det selvklare, og det ligner umiddelbart det rene fantasi at være kritisk over for evidensfordringen. Man ekskluderes af det gode selskab og trækker mere eller mindre bevidst uansvarlighedskortet - eller degenerer til at give den som oldnordisk romantiker, der besynger det auto-teliske budskab om, at friluftslivet har sin egen raison d'être, dvs. sine uudgrundelige grunde til at være til. Eller rettere: man ekskluderer sig selv, mens de evidensomvendte protesterer lydligt og hovedrystende eller er tavse som graven.

Best practice og what works – et anmassende makkerpar

Evidens er både noget, der kræves nøje dokumentation for, og samtidig noget, man bør agte og rette sig (ind) efter, særligt hvis man er aktør inden for eksempelvis det uddannelsesinstitutionelle eller det organiserede friluftsliv. Det forlyder, at aktørerne altid kun bør tage initiativ til og gøre det, der er evidens for. Så får brugerne den bedste service og de lærer det største udbytte. Evidens kobles

således manifest til best practice, dvs. til den praksis, der giver det største udbytte, maksimale effekt og højeste tilfredshed. Der tales også lige ud ad landevejen og effent forførende om what works, der simpelthen betyder: hvad der virker. Evidensbaseret institutionsliv er utilitarisme (nyttetænkning) omsat i praksis. Evidenstænkning allierer sig med social ingeniørkunst, muliggjort via positivistiske dataindsamlinger på den store akse og koblet intimt til kortlægningen af attråværdige handlingsmønstre. Det, der virker, regnes for at være selvlegitimerende. Der er bare ikke mere at tale om.

Andre typer af argumenter er ikke velkomne, andre former for sprog og fænomener overflødiggøres, fx fænomenologiske førstepersonsoplevelser, samtidskritiske tanker, modet til at skabe nye begreber og smittende kommunikative nybrud og komplekse dannelsesprocesser. Friluftslivet bidrager eksempelvis til, at de aktive på én gang indoptager verdens kvaliteter i sig og får mulighed for at udvide deres kropssyntese, og disse mangeartede og komplekse inkorporations- og ekstensionsprocesser får ikke mæle inden for et snævert evidensorienteret forskningsdesign. Ej heller de karakter- og kropsdannelsesprocesser, der pågår under synlighedens radar.

I friluftslivet lukkes der principielt og potentielt op for sluserne. Verden åbner sig for 'frilufteren', og 'frilufteren' åbner sig for verden, og denne livgivende dialektik ændrer begge, dvs. både verden og den aktive. Men evidensforskningens primitive og kausalitetskortsynede

faktormålinger (hvilken indflydelse har A på B, hvis vi holder alle C'erne ude af betragtning (ceteris paribus)?) er ikke just kendt for at værdige dialektiske transformationer den store interesse og opmærksomhed.

Videnspolitikken i evidensparadigmets kølvand

Evidenstænkningen har siden 1990'erne bredt sig fra læge- og sundhedsvidenskabens felt (Evidence Based Medicine, EBM) til stort set alle andre områder i samfundets reproduktion. Så forskellige 'gøremål' som indsatser over for alkohol- og stofmisbrugere, inklusion af børn og unge med diagnoser, udbud af universitetsundervisning, lancering af politiske kampagner og museernes kunstpolitik evidensbaseres i stigende grad. Alle ønsker vished før handling, sikkerhed inden iværksættelse. Det er simpelthen blevet for dyrt og for træls at fejle, og evidens er sat i verden for at fjerne tvivl.

Evidens ophøjes hermed til at fungere som et selvlegitimerende vidensregime. Evidensen er begæret efter at have et førsteargument, der giver sig selv. Det gælder så at sige om at have en retning og en vej at gå, før man har bevæget sig én eneste meter eller mødt ét eneste levende menneske inden for feltet.

Den mest attråværdige guldstandard inden for evidensparadigmet hedder universel evidens, og den består i ideelt set i, at evidensen gælder i alle kontekster, i alle situationer, til alle tider og for alle subjekter. Det konkrete, det subjektive, det kropslige verdens- og selvforhold og det tidsbundne er rensat væk. Der skal jo netop kunne abstraheres og generaliseres, ellers er der ikke tale om rigtig videnskab, forlyder det.

At friluftslivet overhovedet ikke er muligt at deltage i, endsige at nyde uden for en konkret kontekst, en kropslig kunnen og et eksistentielt engagement, der udspiller sig i en historisk og social tid, der altid-allerede er indlejret i naturen og samtidig 'hjem søgt' af en række forskellige natursyn..., glemmes og overses af evidensapostlene.

Men man kan også vælge - eller føle sig nødsaget til - at 'nøjes' med at være evidensinformeret og dermed tilpasse det overordnede og generelle evidenscredo til 'det konkrete'; men ideelt set, er fordelene ved evidensen, at det er lige gyldigt, om den måtte blive spændt for, eller sat til at se på, den ene eller den anden friluftslivsaktivitet på Sjælland, i Jylland eller på Fyn.

Evidensens almene og abstrakte råd svinger på bedste vis i takt med de styrende kommensurabilitetskrav. Sammenligningerne bruges til at uddrage de løsninger, der er de billigste og mest effektive. I sidste ende skal omkostningen ned og effekten af interventionen op, hvad enten der er tale om et vuggestuebarn, en studiefremdriftsreformstyret studerende eller en friluftslivsaktør.

Tilsyneladende er evidens noget ikke-normativitet

Videnspolitisk set er evidensargumenter i stand til på én gang at sige, hvordan verden er (dette virker, og det ved vi på baggrund af store datakørsler og adskillige metastudier!), og hvordan den bør være (når vi nu ved, hvad der virker, så bør verden bringes til at virke på netop denne måde). Hvor andre argumentationsformer, der

måtte bygge på filosofiske, videnskabsteoretiske og/eller samfundspolitiske tankefigurer og afsæt, synes at have et arbejde at gøre med at godtgøre, at der er noget om det, der siges, tiltager evidensargumenter sig det privilegium at sige, at de principielt ikke er normative, villede eller subjektivt eller politisk inficerede – men forpligtende, praktisk sande og omgængelige. Evidensargumenter fungerer derfor som definitive lukningen af munden på potentielle kritikere og modstandere, før disse overhovedet har åbnet munden eller studeret evidensanbefalingerne. De formastelige vil altid være bagud på points, da de jo skal argumentere for deres sag, hvorimod evidensstænkningen blot skal implementeres hurtigst muligt, da den jo netop er selvindlysende sand (erkendelsesteoretisk, videnskabeligt) og dermed god (etisk, nyttemaksimerende, lykkebringende). Dertil kommer, at den også altid fremstiller sig selv som målbevidst, ressourcebesparende og effektiv. Vi har at gøre med noget ganske nyt: om en i selvforståelsen tilvejebragt ikke-normativitet i form af et glasklart udsagn, der er tidens stærkeste handlingsbud, der formår at trigge og tvinge alverden til at følge den mærkbare normativitet, der altid-allerede er koblet til den pseudoværdifri og i bund og grund positivistiske evidensstænkning.

De 'erfaringsramte' bør evidensopgraderes – forlyder det

I 'gamle' dage – i 1960-70-80'erne og selvfølgelig også endnu tidligere ... – bildte både de professionelle og de uorganiserede aktører inden for friluftslivsfeltet sig ind, at erfaringer var noget værd. Erfaringer blev forfinet, udvekslet og sat på begreb, og der taltes med veneration om erfaringspædagogik, frigørende erkendelsesinteresser og autonom tænkning. Den sociologiske fantasi skulle have frie vinger, og der skulle snarere uddeles nysgerrighedslicenser og eksperimenteres på livet løs bottom-up end dokumenteres, evalueres (= ådselsgnaves retrospektivt, thi hvor livet er varmt, er evalueringer altid kolde og strategiske) og evidensmarcheres. Nu får lærerne i folkeskolen at vide, at de er 'erfaringsramte', og at de ikke som en flok obskurante alkymister skal bilde sig ind at tro, at de véd, hvad der virker bedst for eleverne dér, hvor de underviser. Noget lignende vil sikkert også 'ramme' friluftslivsfolket.

Evidenskravets funktion som subtil styrings- og magtteknologi

Umiddelbart er evidens et fremmedbestemt sprog, der intervenserer i en broget friluftslivsmæssig praksis. Evidensbudskabet påtvinger de professionelle aktører at objektivere deres egen faglige praksis og subjektivt forfinede dømmekraft i lyset af denne frelsende og i selvforståelsen sande intervention. Ikke mindst vil de ledende aktører (de 'ansvarlige') skulle formulere læringsmål og sørge for efterlods at evaluere, om de er blevet indløst til punkt og prikke.

På den måde bliver professionssubjektet i tredobbelt forstand fremmedgjort over for sig selv.

For det første risikerer man at blive fremmedbestemt ved i praksis at blive overtruffet af et sprog, der ikke er relevant,

endsige gør ens gerning værdig, da ikke alt det, der gøres eller iværksættes, partout behøver at dreje sig om sundhed, trivsel og læringsmål.

For det andet risikerer de egne (unikke...) gøremål og tanker ikke at blive bragt på begreb. Måske bortdømmes de ligefrem som 'erfaringsramt' lokal støj på trods af den dybe mening, de skænker de involverede i den konkrete friluftslivsaktivitet.

For det tredje indledes der nu en ny subjektproduktion, hvori den enkeltes formning af sit arbejde og sin arbejdssethøs hele tiden og i al foreløbighed skal være i stand til at objektivere sig selv på passende vis inden for det terræn, som evidenssproget allernådigst tilvejebringer – eller man mere præcist: dikterer. Det lægger op til, at alle friluftslivsaktører bliver forvandlet til tvetungede og strategisk selvfordoblende subjekter på kommando. På én og samme tid skal de eksempelvis tage del i lejr-, klatrings- og kajakaktiviteter, samtidig med at de skal holde en større effekt-høstning af et bogholderi kørende.

Det skal på ingen måde underkendes, at ganske mange friluftslivsaktører føler sig tiltrukket af muligheden for endelig at få - hvad de opfatter som behørig videnskabelig, videnspolitisk, politisk og økonomi-udløsende - anerkendelse ved åbenlyst at gifte sig med eller lade sig kraftigt inspirere af evidensparadigmet. For så får man mulighed for at spille offensivt ud på den kendte bane, hvor bevillingskronerne befinder sig, og frem for alt at tale det sprog, som magten forstår. Hertil kommer, at hard science og kvantitative 'facts' notorisk står i højere kurs end soft science og kvalitativ forskning af humanistisk proveniens. Men jeg frygter, at vi kan risikere noget fatalt i denne medrivende evidensapologetiske proces. Langsomt, men sikkert bliver jagten på effektmålingers resultater og den servile indløsning af dokumentationsmaskinens bindende krav vigtigere end at dyrke og skabe rammerne for den konkrete friluftslivsaktivitet, der samtidig degraderes til at være udskiftelig, hvis den ikke producerer de 'rigtige' tal. Dermed risikerer friluftslivets mange gyldige og helt uudgrundelige grunde til at være til at blive undermineret.

"Evidensfeber". I: *Dansk Sociologi* # 1, 2004.

"Skal friluftslivet kunne legitimere sig selv på kommando? - ... kritiske tanker fra sidelinjen". I: *Dansk Friluftsliv* #98, 2015.

"Evidens – 19 kritiske aforismer". I: *Social Kritik* # 143, 2015.

At ville noget med nogen. Filosofiske og samtidskritiske fragmenter om dannelse og pædagogik. Aarhus: Turbine Akademisk 2016.

"Hvilke konsekvenser har målstyringen af (ud)dannelse for universitetsansatte og -studerende?" I: M. Fries Andersen og L. Tanggaard (red.): *Tæller vi det der tæller. Målstyring og standardisering i arbejdslivet*. Aarhus: KLIM 2016.

"'Know Thy Impact' – blinde vinkler i John Hatties evidens-credo". I: Jørn Bjerre (m.fl., red.): *Hattie på dansk*. Kbh.: Hans Reitzels Forlag 2017.

"Dannelsesteori" i Tomas Ellegaard og Peter Østergaard Andersen (red.): *Klassisk og moderne pædagogisk teori*, 3. udgaven, Kbh. 2017.

"What is Education". In: *What is Education. An Anthology*, ed. by Anton Bech Jørgensen (et.al.). Cph.: PROBLEMA 2017 <http://www.whatiseducation.net/wp-content/uploads/2017/09/what-is-education.pdf>

"Kundskab og karakterdannelse – samtidskritiske refleksioner angående læreren i dannelsens tjeneste og skolen som tænkende sted". I: Lejf Moos (m.fl., red.): *Dannelse. Kontekster, visioner, temaer og processer*. Kbh.: Hans Reitzels Forlag 2017.

"A Critical Essay on the Exercise of Critique. On the Impossibility of Reconciling Ontology and Epistemology". In: *Danish Yearbook of Philosophy (DYP)* # 51, 2018.

"Blindness in Seeing: A Philosophical Critique of the Visible Learning Paradigm in Education". In: *Education Sciences*. 2019/2/28 <https://www.mdpi.com/2227-7102/9/1/47>

"Hvordan det begrænset synlige blev til det virkelige". I antologien: *Er der evidens for evidens?* Frederiksberg: Samfundslitteratur (in press).

"'I begyndelsen var bevægelsen...' - menneskelivets dialektik mellem inkorporation og ekstension". I: Ole Lund og Jens Ole Jensen (red.): *Bevægelse i pædagogikken – fra et fænomenologisk og eksistentielt perspektiv*. Kbh.: Hans Reitzels Forlag 2019 (in press).

Foto: Tanya Uhngeer Wünsche

Når FRI-LUFTS-LIV bliver et akademisk anliggende

Af Tanya Uhnger Wünsche

Friluftslivet som felt oplevede først en pædagogisering startende med en friluftslivets tredje grønne bølge fra 1970'erne, hvilket jeg ikke vil trætte jer med her, og for ca. 30 år siden begyndte friluftslivsuddannelser – indenfor både friluftslivets og vejlederrollens særlige pædagogik, teknikker og færdigheder i friluftslivets aktiviteter, filosofien bag hvorfor friluftslivet og naturen er en integreret del af mennesket, og sidenhen sikkerheden, forholdsreglerne og konsekvenserne af friluftslivet, at gøre deres indtog i den akademiske verden især i Norden og den vestlige verden. I dag er friluftsliv som akademisk fagfelt en integreret del af universitetsmiljøer verden over.

Eksamen i friluftsliv

Jeg husker tydeligt den første eksamen jeg selv var til i friluftsliv. Jeg trak et spørgsmål ved det grønne bord i et lokale på min norske uddannelsesinstitution. "Forevis et J-tag" lød opgaven. Og efter at jeg i ca. 10 minutter havde ligget i trapperstilling på et bord i lokalet med min egen hjemmelavede lækre træpadleåre i hånden og tørpadlende ud i luften forevist og forklaret kano tekniske styretag, var den eksamen bestået med et flot A. Jeg havde bestået med bravour og var klar til at blive sendt på juleferie. Men jeg følte ikke, at jeg havde demonstreret, at jeg rent faktisk ville kunne styre min kano. Jeg gik glad og mystificeret derfra. Var det det? Her havde jeg brugt timer og atter timer på dels at læse alt op omkring kanoens historie, alt om materialer, indianerkulturer, padlens trykflader, vandets strømning mm. Samt i øvrigt brugt uger og måneder på at træne netop dette J-tag og en masse anden kanoteknik på søer, årer og brusende elve i hele området for at føle mig rustet til denne eksamen, og så handlede det bare om at sidde på et bord og fægte ud i luften med en paddel... Jeg har siden tænkt, at det i virkeligheden nok var en af de første gange mine undervisere eksaminerede i "praktisk friluftsliv" på denne måde, og at eksamensformen også for dem må have været lidt kryptisk. I øvrigt har jeg aldrig siden i en eksamenssituation hverken sat eller stillet mig op på bordet under eksaminationen...

At give karakterer i Friluftsliv er noget af det mest mystiske jeg har været ude for i hele min underviserkarriere. Et friluftsfag er i mange sammenhænge ofte en mindre del af et større hele, og dermed sjældent et fag på mere end 10 ECTS point, hvilket på de fleste danske uddannelsesinstitutioner udløser 66 konfrontationslektioner mellem underviser og studerende. Ønsker en underviser her at integrere overnatninger i det fri i sit fag, går der ofte mange konfrontationstimer med praktiske gøremål, og reel undervisning bliver snarere vejledning, mesterlære fra hhv. underviser og friluftskompetente medstuderende. Det bliver læringssituationer i flere tempi hvor underviseren ofte har en stor gruppe studerende spredt over et område der umuliggør, at denne kan vurdere alle studerendes tekniske og praktiske færdigheder indenfor fx alle del-elementer af en lejretableringsproces. For mit vedkommende har bedømmelsen i disse fag ofte været løst ved opsamlings i plenum, og krav om stærke, reflekterende og teoriinddragende skriftlige opgaver. Når situationen er instruktion i kano, kajak, klatring, ski eller lignende, hvor den studerende skal bestå prøver og opnå specifikke færdighedsniveauer, har bedømmelsen foregået på anden vis.

Hyppige retningsskift har formet friluftslivsuddannelserne

I min tid som friluftslivsunderviser på forskellige af universitetets institutter, har jeg deltaget i at ændre i hele 3 studieordninger og en lang række fagbeskrivelser og læringsmål for netop fag, der handlede om friluftsliv. Til sammenligning er dette en langt hyppigere proces end i de øvrige fag jeg sideløbende har undervist i. Retrospektivt tror

jeg, at dette netop skyldes, at det er så afsindig vanskeligt at skulle bedømme studerende på deres friluftsfaglige færdigheder fra både aktivitetsvinklen, filosofivinklen, historievinklen, miljøvinklen, sikkerhedsvinklen, formidlingsvinklen, oplevelsesproduktionsvinklen etc. etc. etc. og at jeg sammen med mine øvrige kolleger kontinuerligt higer mod en forbedring af bedømmelsessystemet for at sikre den studerende en så fair behandling og karakter som overhoved muligt. For at kunne yde den bedst mulige service i form af undervisning, vejledning og bedømmelse samt fortsætte med at markedsføre det mest ønskede produkt til de studerende som er uddannelsernes kundegruppe, har de danske friluftslivsvejlederuddannelser gang på gang måttet gå på kompromis med sig selv og følge en eksisterende aktuel samfundsnorm, og derved oplevet at presse sig selv og hinanden ud i, at curriculum bare skal indeholde en række certificeringer og blåstemplinger af at nyudklækkede friluftslivsvejledere rangerer lige så højt som deres konkurrenter. Måske på bekostning af tid til den særlige pædagogik der oprindeligt gennemsyrede den nordiske friluftslivstradition?! Vi har stiltiende accepteret at "sådan er det bare".

Friluftslivsvejlederuddannelserne er en kontinuerlig oprustning af skaren der dokumenteret brænder for feltet friluftsliv, og som i fremtiden vil være stærke bidragsydere til at friluftslivet bevarer en stærk stemme ind i fx naturforvaltning, miljøbevidsthed, sundhed, daginstitutioner, skole og specialområdet. Jeg ved at der findes mange gode folk derude som allerede gør en masse på alle disse platforme. Tænk, hvis det via evidens og positive narrativer fra friluftslivfeltet kunne lykkes at gøre en friluftslivsvejlederstilling til en selvfølge i alle danske kommuner.

Professor i friluftsliv

Frank Søndergård Jensen fra Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning på Københavns Universitet tiltrådte i 2014 som Danmarks første og hidtil eneste, professor i Friluftsliv. I 1998 undersøgte Frank for første gang Danskernes Friluftsliv via systematisk optælling af antal besøg i naturen og interesse i hvad danskerne rent faktisk foretog sig når de var ude. Siden har talrige undersøgelser fulgt trop og Frank har ufravigeligt og entusiastisk forsat sin forskning i friluftslivets mange aspekter uagtet samfundets øvrige trends.

For friluftsliv som akademisk forskningsfelt har det enorm stor betydning at vi i Danmark pludselig kan bryste os af at have en egen professor i friluftsliv. På den internationale akademiske bane er en enkelt professor i et helt fagfelt måske ikke så meget at prale af, men hvis vi i Danmark husker at fejre denne professorudnævnelse som en italesat succes, kan det ene professorat nemt gå hen og blive til flere med årene. De seneste år er desuden flere og flere Ph.d. studerende blevet færdige med afhandling i friluftslivsfeltet, og for hver gang et nyt tema bliver undersøgt styrkes grundlaget for at forankre friluftsliv endnu dybere i danskernes bevidsthed – fra politisk hold, over fondes "calls" for projekter, til indholdet i private familiers weekender.

FAKTA om danskernes friluftsliv

I 2012-2013 indsamlede Mette Bindsbøl Nielsen og jeg al den evidens vi kunne støve op for at lave håndbogen Fakta om friluftslivet i Danmark for Friluftsrådet.

Bogen var et eftertragtet bestillingsarbejde, da der på daværende tidspunkt – såvel som nu – eksisterede et stort behov for at kunne remse en række evidensbaserede fakta op, når man skulle argumentere for sine ønsker og tale friluftslivets sag overfor sin arbejdsgiver, sin lokalpolitiker eller en fond.

Til bogen indsamledes evidens for danskernes friluftsliv indenfor en række parametre omkring bl.a. udviklingstendenser og omfang i friluftslivet, betydning for fysisk, mental og social sundhed, pædagogiske effekter, muligheder og barrierer. Rapporten konkluderer, at der er et enormt – tenderende til udtømmeligt – behov for yderligere viden om, og dokumentation af alle friluftslivets afkroge.

Behovet for at kunne dokumentere hvordan det står til og ikke står til med friluftslivet i forskellige geografiske, tematiske og målgruppemæssige afkroge af Danmark er kun blevet større siden Fakta om Friluftslivet udkom i 2013. Og i 2017 udkom derfor endnu en rapport fra Friluftsrådet kaldet Danskernes Friluftsliv, der i endnu højere grad dykker ned i danskernes motiver for at dyrke friluftsliv, deres aktivitetstype- og niveau, foretrukne friluftslivsarenaer og tanker om fremtidens tendenser. Rapporter som disse er flittigt brugt når forvaltninger skal argumentere overfor borgmestre, når lærere skal have overbevist skoleledere om at friluftslivet har en plads på skoleskemaet, og når flygtninge skal tilbydes de bedst mulige integrationstiltag, eller hjemvendte veteraner have ro i sjælen inden de reelt kan behandles for PTSD. Så rapporternes evidensbaserede indhold gør god gavn for det brede danske friluftslivsbillede, og i nogle tilfælde og kredse, er de sågar refereret til som Friluftslivets bibler. Men måske findes der også et friluftsliv i Danmark man (endnu) ikke har målt og vejlet, men som stadig er af mindst lige så stor værdi som al den evidens vi i den akademiske verden samler og nedskriver i flotte rapporter? Hvem ved?!

Friluftspolitik

I 2015 fik Danmark efter flerårig skæven til det øvrige Norden, og efter lange processer med hundredevis af friluftslivspraktiserende danskere, omsider en national friluftspolitik.

Både forinden, og til formålet at lave en Friluftspolitik, var genereret en hel del viden om dokumenterede effekter af dels det eksisterende friluftslivs påvirkning på en lang række målgrupper og parametre. Der var regnet på en masse ulemper ved ikke at prioritere friluftsliv politisk. Og der var udtænkt ideer og skrækscenarier om hvad et liv uden friluftsliv ville betyde for danskerne i form af dårlig sundhed, ringe naturtilknytning, etc.. På baggrund af al denne evidens lykkedes det at skabe politisk engagement omkring behovet for en national friluftspolitik i Danmark. Friluftspolitikken i Danmark er bygget på en række stærkt evidensbaseret grundsten og er derfor et godt bud på en fælles referenceramme og en række retningslinjer og anbefalinger til Danmarks og enkelt danskernes videre

færd gennem friluftslivet. Parametre som bl.a. hvor stort et nationaløkonomisk bidrag friluftslivet som industri sørger for, undersøgelser af hvilke konkrete aktiviteter danskerne som helhed anser for tilhørende friluftslivsfeltet, antallet af friluftssarealer i Danmark og viden om hvornår, hvordan og af hvem disse benyttes og ikke benyttes, har dannet grundlag for tilblivelsen af friluftspolitikken og dens 8 pejlemærker til danskerne.

Effekterne af og behovet for friluftslivet, har som sådan sikkert ikke ændret sig nævneværdigt i tiden før og efter friluftspolitikken. Men legitimiteten i at finde det vigtigt at indtænke friluftsliv i alle kommunale forvaltninger, har fået meget stærkere fodfæste efter friluftspolitikken. Og det er netop processen fra individuel nydelse og personlige effekter, over systematiske forskningsbaserede undersøgelser, til vedtagne, nedskrevne nationale spilleregler, der gør friluftslivet i Danmark anno 2019 så stærkt og synligt som det er.

Tidens samfundstrend med ind på Universitet: Crowd sourcing om tilhørsforhold til friluftsliv

Det igangværende nationale projekt Børn Gror i Natur, er et spændende eksempel på, at et universitetsmiljø oprigtigt ønsker at vise verden at friluftsliv skal være for alle. Her har Center for Børn og Natur og Friluftsrådet valgt at bruge hele Danmark som vidensbank, og brugt flere måneder på at invitere et stort repræsentativt udvalg af danske børnefamilier til at bidrage, via et online kampagne skema, med deres blik på hvilke aktiviteter og hvilke forhold til natur der er uundværlige i et hvert barns barndom.

På den måde kan der laves en dansk Naturkanon der afspejler netop det billede den almene danske befolkning har af friluftslivets plads og rolle i det moderne børneliv, og samtidig sættes ind med nationale kampagner og akademiske uddannelser der hvor der evt. måtte findes nogle foruroligende mangler i danske børns dannelse til omgang med natur og friluftsliv i dag, ligeså vel som havde man valgt en almindelig kvantitativ eller kvalitativ metodetilgang til denne viden fra befolkningen.

Fundraising til friluftsliv

Igennem det sidste årti har friluftsliv, natur og udeliv haft rigtig god medvind i forhold til at få tildelt fondsmidler.

Succesfuld fundraising kræver ofte, at ansøgeren står på solid grund. Og dette bliver i friluftslivets verden, som i så mange andre fagfelter, af og til en meget cirkulær proces. Mange fonde er ikke naturligt interesseret i friluftsliv, og det har derfor krævet en del "nudging" fra fagfeltet, at få plantet ideer hos dem om at friluftsliv kan være en vigtig løftestang

ind i meget af det, der netop er deres kerneområder hver især. Skal man have store fondsbevillinger, skal man skrive stærke evidensbaserede ansøgninger. Og skal man lave store evidensbaserede undersøgelser ude i praksis, skal man selvfølgelig have en solid projektøkonomi i ryggen. Jeg vil vove at påstå, at mange gode projekter er gået tabt på den – ganske cirkulære – konto. Ikke desto mindre lader det til, at disse år står i friluftslivets tegn hos mange af de store danske og nordiske fonde, og at det sidste årtis mange evidensbaserede akademiske publikationer i store og vigtige internationale tidsskrifter på feltet, ikke er gået ubemærket hen. Dermed sagt, at friluftsliv som felt har taget et kvantespring fra at være "sådan noget man bare kan mærke er godt for en"-agtigt til en lang række kontrolleret gennemtestede og veldokumenterede positive

effekter på alt fra læring og dannelse til sundhed og sygdomsforebyggelse, og fra gode naturoplevelser og glade barndoms minder til miljøbevidsthed og bæredygtig handlekompetence. Der er gode muligheder i 2019 for at søge fondsmidler til hhv. pædagogiske projekter og fysiske faciliteter der understøtter friluftslivet. Så gå i tænkeboks, find gamle skuffeprojekter frem og lad kreativiteten spire!

Tak for indsatsen – og husk i ny og næ at fejre hvor langt vi faktisk er kommet!

FRI-LUFTS-LIV som akademisk felt har vundet indpas i betragtelige

dele af den internationale verden. I Danmark vil jeg anse os som værende godt på vej. Vi har udmærket os på en række punkter, og formår til stadighed – i det små i hvert fald – at genere mere og mere evidens fra universitetsmiljøerne til uvurderlig støtte for praksisfeltet og dettes mulighed for at videreudvikle sig og vokse i en mere friluftsnær retning i det omgivende moderne samfund – på grund, og på trods! Så tak til alle der gør en indsats – uden forskning ville vi ikke kunne vokse, og uden praksis at forske på ville vi ikke kunne vinde indpas i samfundets bevågenhed!

A photograph of a person lying on their stomach on a wooden pier or bridge over a body of water. The person is wearing a light-colored shirt and dark pants, and is holding an orange bucket. The water is blue and calm, with some seaweed visible. The sky is clear and blue. The text 'Evidenshungerende forskning påvirker friluftslivet' is overlaid on the image in large white letters.

Evidenshungerende forskning påvirker friluftslivet

Af Christian Aage Mortensen

Samfundet vil have sunde og kompetente borgere, der kan holde hamsterhjulet kørende, og friluftslivet synes at have en vis berettigelse i denne kontekst. Men for hvis skyld træder vi ud i skoven? For hvis skyld får vi sved på panden og røde kinder ved at være derude? Og for hvis skyld lærer vi noget derude? Forskningen har i disse spørgsmål fået for vane at skulle påvise, at naturen virker, samt at vores færden i naturen i sidste ende også er gavnlig for samfundet.

Politikere, forvaltere og forskere har i dag et øget fokus på fordelene ved brugen af grønne områder i forhold til pædagogik, undervisning, sundhed, klima, miljø, det sociale, æstetiske oplevelser og økonomi (Bentsen, 2010: 17). I forrige nummer af Dansk Friluftsliv blev der eksempelvis sat fokus på naturens helbredende og forebyggende virkning, og sundhedsperspektivet har i høj grad evidensbaseret forskning som sit grundlag. Selvom evidensbegrebet i dag anvendes bredt, har det groft skitseret sit ophav i den medicinske verden, og evidensstænkningen er på det pædagogiske område stærkt inspireret af naturvidenskaben og den positivistiske tradition (Buus et al., 2011).

Mange forskere i friluftsliv mangler i dag en villighed til at reflektere over og tage stilling til de evidenskrav og legitimationsrationaler, som i sidste ende får betydning for udformning og legitimering af praksis. Hvad betyder det for vores opfattelse af natur, når rationalet ved at opholde sig dér, handler om at være sunde og raske borgere i samfundet? Eller hvad betyder det for børns ophold i naturen og deres opfattelse af natur, når sigtet i sidste ende handler om at forbedre deres indlæringssevne eller matematiske færdigheder?

Evidenstankegangen reducerer de komplekse relationer, som kendetegner det pædagogiske arbejde med mennesker og natur, til kausale årsags-virkningsammenhænge, frem for at forstå dem som vekselvirkende. Evidenstanken har muligvis sin berettigelse inden for sundhedsområdet, men inden for pædagogikken kan den være et udtryk for politisk kontrol, som styrer friluftslivsforskningen og friluftslivspraksissen, idet den diskvalificerer den viden og faglighed, som pædagogen, læren, naturvejlederen og friluftsvejlederen besidder. Evidenstankegangen overser med sine skyklapper alt, hvad der er unikt og komplekst i en læringsituation, fordi usikre og mudrede resultater ikke kan formaliseres og anvendes effektivt og bredt over hele linjen. Alt, hvad der er usikkert, truer de politiske beslutningsprocesser. Det ligger i begrebet, at dens resultat må og skal være indlysende, og forskningen søger her det simple svar: Virker det eller virker det ikke?

Forskning i udeskole

Friluftslivet har længe indtaget en plads i institutionsverden (børnehaver, skoler, efterskoler, højskoler, universiteter osv.) og udgør i dag et selvstændigt forskningsfelt, som i mange henseender er handlingsanvisende for, hvordan friluftslivet praktiseres i den institutionelle verden.

Succeskriterierne for friluftslivet og pædagogisk arbejde med naturen synes i høj grad at være afhængige af evidensbaseret forskning, som i sidste ende har til hensigt at realisere uddannelses-, social- og sundhedspolitiske målsætninger (f.eks. løft af faglige kompetencer, øget indlæringssevne, sundhed, trivsel, social læring mm.)

Bevæggrundene for at forske i friluftsliv i en uddannelsesmæssig ramme underkaster sig politikernes efterspørgsel efter evidens i form af et "læringsmæssigt outcome" (Hjort, 2006). For at politikere kan få afklaring omkring de omkostninger, der er forbundet med ude-undervisning, må der fremlægges bevis for, hvilket positivt output eksempelvis udeskole har, således at outputtet kan holdes op imod andre "tilbud."

Helt konkret ser en del af friluftsforskningen på årsags-virkningssammenhænge og statistiske sammenfald, hvor børns udfoldelse i naturlige miljøer måles og vejes i forhold til standardiserede og kognitive tests, som f.eks. nationale test i dansk og matematik (Københavns Universitet & Mygind (ed.), u.å.: 10-11). Og forskning i udeskole synes også at tilslutte sig eller finde støtte i en induktiv og empirisk forskning med rødder i den positivistiske videnskab. For kan man ikke måle og veje det,

eksisterer det ikke politisk. Rationalet for forskningen er, at politisk ørenlyd og adgang til de økonomiske ressourcer får man kun, hvis man kan tale ind i en politisk agenda (Bentsen, 2010: 30).

Foto: Christian Aage Mortensen

I sidste ende bliver børns kontakt med naturen i skoletiden et spørgsmål om optimal ressourceanvendelse baseret på karakterer og tests. I et interview i *Natur & Miljø* tilbage i 2011 udtalte forhenværende undervisningsminister Christine Antorini følgende: "Udeskoler kombinerer praktik og teori, og derfor vil vi med forskning og evaluering undersøge, om børn vitterlig også bliver dygtigere af at arbejde med naturen. Vi ønsker at finde ud af, hvad børns naturoplevelser betyder for læringen" (Antorini, 2011).

Det er positivt, når skoler og institutioners naturtilbud får flere børn ud i naturen. Ligesom det også er positivt, når undervisere og pædagoger lærer børn og unge noget ude i naturen og er nysgerrige på den læring. Men logikken er, at børn skal ud, såfremt det er gavnligt og har beviselige effekter. Og spørgsmålet som presser sig på er, hvilken værdi en naturoplevelse har, hvis dets legitimationsgrundlag er gode resultater i nationale test?

Det institutionaliserede friluftsliv er forskningens osteklokke

Friluftsliv ligger i dag under for et øget pres for at legitimere sin status i samfundet. En del af forklaringen herpå skal findes i friluftslivets institutionalisering, hvor det er blevet

et alment kendt begreb, der fremstår som et etableret felt. Her har en pædagogisering, professionalisering og kommerialisering slået endeligt igennem (Bentsen et al., 2009).

Tilbage i 70'erne og 80'erne var friluftsliv, i kraft af en række "pionerer" inde for feltet, et normativt debateme. Det knyttede sig særligt an til en samfundskritisk agenda, hvor livet i den frie luft udgjorde en alternativ indstilling til livet i det moderne samfund. Dog synes friluftslivsforskningen at have givet afkald på at definere succeskriterierne for friluftslivet, som i højere grad er overdraget til politikkerne og politiske dagsordner. Over de sidste 40-50 år har friluftsliv bevæget sig fra at være et normativt debateme til at være et empirisk forskningsfelt, som indordner sig under politiske evidenskrav.

I Dansk Friluftsliv nr. 98 skriver Søren Præstholm: "[Friluftslivsforskningen] kan glæde sig over, at friluftslivet endelig har fået sin egen politik. En række pejlemærker kridter banen op. Friluftsliv skal bl.a. være social løftestang, gøre os sundere og skabe vækst" (Præstholm, 2015: 9). Og ifølge Præstholm er der stadig friluftslivsledere, som hævder at friluftslivet har en egenværdi, der ikke nødvendigvis skal

Foto: Christian Aage Mortensen

legitimeres inde for den dominerende politiske diskurs. Fred være med dem, siger Præstholm, og efterlyser i stedet friluftslivsvejledere, som vil tage medansvar og føre de politiske målsætninger ud i livet (Præstholm, 2015: 9). Præstholm efterspørger modspil. Men et modspil, som ikke taler ind i en politisk eller forvaltningsmæssig virkelighed, er ikke kvalificeret. Og det logiske spørgsmål lyder: Hvorfor ikke hjælpe planlæggere og politikere? For hvem ønsker ikke øget sundhed? Og hvem ønsker ikke at løfte børns faglige kompetencer? Det er særdeles vanskeligt at tænke i opposition til disse spørgsmål.

Friluftslivsforskningen viser også, at den har svært ved at modsige begreber som sundhed og læring, fordi disse ord er blevet ritualiseret og gjort immune overfor modsætninger. Forskningen nødes til at modtage det sprog, som den bliver tilbudt fra bl.a. politisk side. Konsekvensen er et endimensionelt sprogbrug, som synes at være rationelt, selvindlysende og sandt.

Hvor friluftslivet og den tilhørende debat før i tiden turde være en alternativ livsform, som kunne problematisere samfundets herskende livsforståelse (læs Arne Næss, Nils Faarlund, Gunnar Breivik, Bjørn Tordsson, Axel Edinger, Svend Ulstrup, Arne Illebrog, Ib Ivar Dahl m.fl.)

er forskning i friluftsliv i dag en løsningsorienteret partner, som står i samfundets tjeneste. Eller som Nils Faarlund ville udtrykke det: Friluftslivet er et kunstigt åndedræt for samfundets teknologiske struktur (Faarlund, 1978).

Forskningen bør være nysgerrig på sin egen rolle

Politiske dagsordner er qua friluftslivsforskningen med til at diktere menneskets forhold til naturen. Og forskningen understøtter denne udvikling ved at acceptere præmissen om et institutionaliseret friluftsliv. Dele af friluftslivsforskningen anskuer denne fase som en givet præmis, og forskningen betragter sig selv som værende en del af denne historiske udlægning. Men når forskning i friluftsliv forbliver på et rent empirisk og deskriptivt plan, også hvad dens egen rolle angår, forbliver den ukritisk. Den formår ikke at transcender sig selv, ej heller at modsige de bestående politiske institutioner. Friluftslivet bliver i den forbindelse kun et begrænset mulighedsfelt, fordi forskningen kun formår at være handlingsvejledende i forhold til et institutionaliseret friluftsliv.

Hvordan institutionelle rammer og forskningen selv influerer friluftslivet og ad den vej influerer menneskets

forhold til naturen, er en fraværende refleksion i friluftslivsforskningen. Det ville være forfriskende, hvis denne forskning åbent og kritisk turde reflektere over den virkelighed, som den taler ind i, hvor effektmåling og evidens er primære omdrejningspunkter.

Barnets perspektiv

Når friluftslivet indgår i en pædagogisk og uddannelsesmæssig kontekst, er faren, at den politiske dagsorden kan frarøve barnet muligheden for et åbent og ikke-nyttigt naturmøde. Dette er især fordi børns frie tid beslaglægges i institutionsverden, hvor der ofte opstilles klare mål for, hvad tiden skal fyldes ud med. Har man et pædagogisk sigte med friluftslivet, må man derfor have for øje, at man ved at underlægge sig en mål- og styringsdiskurs i et vist omfang også tillægger barnets egne oplevelser og erfaringer en sekundær betydning. Og det er i en tid, hvor børns hverdag i udpræget grad foregår i en institutionsverden, hvor læring og pædagogisk målstyring spiller en dominerende rolle i børns virkelighedskonstruktion.

Fænomenologisk kan man sige, at hvad enten vi taler børnehaver, skole eller noget helt tredje, udgør det institutionelle hverdagsliv med dets rammer, rytmer, relationer, regler og rutiner en del af barnets ståsted, hvorfra barnet perciperer verden. Det er væsentligt ikke at tage for givet, at det institutionelle indtager en plads i dette ståsted. Et barn er kropsligt placeret i verden, og verden og barnets praktiske situerethed går forud for dets refleksion. Som en del af barnets værensform er det institutionelle udslagsgivende for, hvordan barnet sanser, handler, oplever, undersøger, tænker, føler, lyster, håber, mener, begærer etc. Pointen er, at den erfaring, praksis og rutine, som gør sig gældende i naturmødet, også bliver afgørende for barnets perception af naturen. I stedet for hele tiden at undersøge, hvordan friluftslivet kan virke i de institutionelle rammer, burde forskningen så ikke interessere sig for, hvad de institutionelle rammer betyder for børns oplevelse af og forhold til naturen?

Den politiske dagsorden må ikke stå alene

Den evidensbaserede forskning, som i dag gennemsyrrer store dele af forskningen i friluftsliv, savner en opponent. Denne opponent kunne være akademisk og tage form af en humanistisk forskning, som turde være normativ og kritisk over for politiske dagsordner. Tænk, hvis man droppede præstations- og målstyringsterminologien og igen talte om naturmødet ud fra dannelsesbegreber.

Men opponenten kunne også være alle dem, som befinder sig i praksis; friluftsfolk der stoler på deres egne erfaringer, og som ikke ønsker at lade nytterationaler og målstyring være overskyggende for det naturmøde, de faciliterer. Friluftsfolk som tror på, at naturen har noget at sige os, uafhængigt af hvad samfundet, forskere og politikere måtte forvente sig af os og af den.

Antorini, Christine. (2011) *Jeg vil arbejde for mere udeskole/ Interviewer: Maria Lykke Andersen. (Vol 6), Natur og Miljø.*

Bentsen, Peter. (2010). *Udeskole: outdoor teaching and use of green space in Danish schools.* (PhD Thesis), University of Copenhagen, Copenhagen.

Bentsen, Peter, Andkjær, Søren, & Ejbye-Ernst, Niels. (2009). *Friluftsliv: natur, samfund og pædagogik.* København.

Buus, Anne Mette, Rasmussen, Palle, Wiberg, Merete, Del Pin Hamilton, Stine, & Nørtoft Thomsen, Ulla (2011). *Når evidens møder den pædagogiske hverdag. Del 1.* Aalborg Universitet: Institut for Uddannelse, Læring og Filosofi.

Faarlund, Nils. (1978). Om økoliv. In Haakon Løvmo & Gunnar Breivik (Eds.), *Friluftsliv : fra Fridtjof Nansen til våre dager : et udvalg.* Oslo: Universitetsforlaget.

Hjort, Katrin. (2006). Evidens - hvorfor er det så indlysende?: om nye styringsvidenskaber og nye styreformer i dansk uddannelsespolitik. *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, 2006(2), 54-63.

Københavns Universitet, KU, & Mygind (ed.), Erik. (u.å.). *Trygfondens Udeskole Research: Project 2013-2016 (TEACHOUT).* Lokaliseret den 26. juli 2016 <http://teachout.ku.dk/om-projektet/beskrivelse/description.pdf> University of Copenhagen.

Præstholt, Søren. (2015). 20 år - så er du voksen (- essay om friluftsliv) (2015). *Dansk Friluftsliv* (98), 8-9.

Artiklen er udarbejdet efter en specialeafhandling af samme forfatter: *Naturen og mennesket: En undersøgelse og diskussion af dansk friluftslivs historiske faser og fasernes indvirkning på menneskets naturforhold med udgangspunkt i Herbert Marcuses kritiske teori og Maurice Merleau-Pontys fænomenologi.*

Foto: Johanne Christiani

Tanker om evidens

Foto: Johanne Christiani

En fredag med varm forårssol, Danish Outdoor festival og indvielse af Skovskolens multifunktionelle udelæringsfacilitet, mødtes jeg med Erik Mygind, Lektor Emeritus ved Københavns Universitet, Videncenter for Friluftsliv og Naturformidling, for at spørge ind til hans tanker om et felt, han har været en del af i mange år, hans tanker om evidens i friluftslivet og dets påvirkning af det pædagogiske friluftsliv.

Af Johanne Christiani

ens og friluftsliv

Kan du sige lidt om udviklingen af evidensbaseret forskning i feltet?

Du nævner begrebet evidens, dvs. 'hårde facts' om friluftsliv eller uomtvistelig viden om friluftslivet, som holder vand. Evidens er et vidt og komplekst begreb, som bliver brugt i flere sammenhænge, men kan forstås som 'den aktuelt bedste viden' man har om et givent forhold. Det forudsætter naturligvis, at man har gjort sig umage med at finde denne viden, og ikke blot stiller sig tilfreds med den lettest tilgængelige eller mest bekvemme viden, man kan få øje på. Evidens er ikke kun forskningsbaseret viden. Den aktuelt bedste viden finder man ved at gå systematisk til værks. En omhyggelig og kritisk gennemgang af den kendte viden vil vise, at der er forskel på evidens, men også at det ikke altid er til at få fat i den mest solide og troværdige evidens. I disse tilfælde vil den aktuelt bedste viden derfor ofte være for eksempel ekspertudtalelser, egne eller kollegers erfaringer. Hvis jeg ser tilbage på 70'erne og 80'erne, så har projekter om friluftsliv i Danmark typisk været casestudier, hvor man primært har lavet observationelle studier eller evalueringsstudier, hvor det ofte har været engagerede friluftsfolk, der har taget en gruppe med på friluftstur for efterfølgende at undersøge deltagerens respons på det at være ude. Det har nok også været kendetegnende langt op i 90'erne, men efter 00'erne bliver der lavet lidt flere eksperimentelle studier af forskere, hvor der er taget grundigere afsæt i en forskningsmetode, pre- og post studier, hvor man med noget klarere design og kriterier redegør for, hvad man ønsker at undersøge. Internationalt er der sket en del i blandt andet engelsktalende nationer inden for de sidste 20 år, men studierne er af svingende kvalitet. For eksempel kan nævnes NOLS (National Outdoor Leadership School) programmerne i USA, som typisk er vildmarksture. Her har man haft en ide om, at længerevarende vildmarksture har en afgørende indflydelse på adfærd og adfærdsskift hos de nævnte målgrupper. Men det har især været studier, der har fokuseret på universitetsstuderende og unge.

Friluftslivets effekter på sundheden - det mentale, fysiske og sociale

I universitetsregi er der lavet en del bachelor-, kandidat- og enkelte Ph.d.-studier, som beskæftiger sig med friluftsliv som omdrejningspunkt, men disse vil jeg ikke komme nærmere ind på her. Ligeså er der lavet projektudgivelser i Dansk Naturfredningsforening og i Friluftsrådet (for eksempel "Fakta om Friluftslivet"), som formidler viden om friluftsliv. I vores snak om evidens og viden om, hvilken betydning friluftsliv har for forskellige målgrupper, har jeg lyst til at nævne et af Friluftsrådets projektstøtte-reviews, hvor en gruppe forskere fra Steno Diabetes Center i København og Videncenter for Friluftsliv og Naturformidling, Københavns Universitet fik til opgave at udarbejde en forskningsoversigt: Et systematisk review, som skulle beskrive og vurdere eksisterende dokumenteret viden om effekterne af friluftsliv på mental, fysisk og social sundhed. Der er udarbejdet to rapporter i Friluftsråds-regi. En kort beskrivelse, der ser på friluftslivets effekter på tre parametre, der handler om det mentale, fysiske aktivitet og den sociale dimension. Den anden er en længere forskningsrapport, der går mere i dybden

med analysen af de enkelte forskningsartikler. Hypotesen har typisk været, at friluftsliv har en masse positive effekter, men et centralt spørgsmål er, hvor gode designs og metoder de enkelte studier er bygget op omkring og dermed, hvor godt et videnskabeligt grundlag resultaterne bygger på. Det vi gerne ville, var at operere med en matrix og se på tre grundlæggende parametre: Friluftsliv i fritiden, friluftsliv i social- og sundhedssektoren og friluftsliv i daginstitutions- og uddannelsessektoren.

På baggrund af den nævnte systematiske litteratursøgning fandt vi 461 publikationer i perioden 2004 til 2017 med fokus på, hvilke effekter friluftsliv har på sundhed. Tidligere forskningsoversigter før 2004 har beskrevet omfanget af kvalitative interview- og observationsstudier samt kvantitative målinger på før-og-efter friluftslivsforløb af observationel art, hvor forskere ikke blander sig, men blot iagttager hvad der sker. I dette fandt vi en stor mængde af studier, der anvendte kvantitative målinger før og efter friluftslivsforløb og sammenlignede disse målinger med før- og eftermålinger fra alternative forløb. Langt størstedelen af disse studier var af eksperimentel art. Det vil sige, at forskere er aktive i projektets udførsel og/eller fordelingen af deltagere. Denne type forskning er bedre egnet til at kortlægge effekter, mens studier uden kontrolgrupper eksempelvis ofte kun kan vise sammenhænge. Det tyder således på, at der er sket en udvikling i forskningen om friluftsliv og sundhed, hvor flere studier i dag er mere egnede til at undersøge effekter og kausale forhold.

Den eksisterende forskning beskriver en række positive sammenhænge og effekter af friluftsliv på menneskers mentale, fysiske og sociale sundhed, men er også præget af stor variation i kvalitet, for eksempel aktiviteter, naturområder, metodevalg, sundhedsparametre, målgrupper og varighed af forløb. Sammenligning af studier må gøres med forsigtighed. For eksempel om resultater fra et studie af psykosociale faktorer udført i vildmarken i en amerikansk kultur direkte kan fortolkes og overføres til danske forhold. Generalisering på tværs af studier kræver en grundig beskrivelse af intervention, studiedesign og metode. Konklusioner, som er baseret på svag evidens, er naturligvis problematiske og udfordringen fremadrettet må være at gennemføre studier med tydelige mål, klare forskningsspørgsmål, et stærkt studiedesign, et stort antal deltagere (kvantitative studier), en tydelig beskrivelse af målgruppe, aktivitet(er), studiets varighed osv. Hvis man skal gøre det relativt kort, så kan man sige, at mange studier har et relativt svagt design, dårligt beskrevet "hvad, hvem og hvor", samt hvilke målemetoder, der er anvendt. Det betyder, at langt de fleste studier får prædikatet "svag til moderat effekt". Det betyder, at de konklusioner der er truffet, er baseret på svage studier, og derfor ikke kan tilskrives den effekt, de påstås at have.

For at opsummere kan man så sige, at der igennem årene er mere og mere fokus på evidens med et stærk metodisk grundlag?

Man kan sige, at der er relativt få studier, man kan betragte som stærke studier, men når et studie er svagt beskrevet er det dog ikke ensbetydende med, at der ikke kan være en effekt.

Hvilken betydning har forskningsresultater, stærke som svage, for det pædagogiske friluftsliv?

Det får først betydning i det øjeblik, det bliver bragt ud – formidlet - til praktikere, politikere og nye forskere. Før det har det ingen effekt. Vi, der arbejder i feltet, har alle sammen en fornemmelse af, at friluftsliv har en betydning. Nogle gange kan man tilmed sidde og undre sig over, hvorfor man ikke kan forlade sig på den intuition og den praksiserfaring,

Foto: Johanne Christiani

der er samlet op. Men der ligger vi jo allesammen under for, at vores forståelse af gyldig viden, bygger på det vi kan måle og veje. Her skal du underlægge dig de forskningsmæssige præmisser, og derfor er du nødt til at arbejde med en stringent metode. Det er der for få, indtil nu, der har gjort ud fra ovenstående kriterier for god forskning. Problemet med friluftsliv er, at det er så komplekst et felt. Det er ikke let at lave randomiserede studier. Så en mulighed er, at praktikere og forskere skal gå sammen om forløb, hvor design og målemetoder er mere valide, og hvor en række forhold er tænkt grundigt igennem. Og det er der flere, der gør. Hvilken betydning får stærkere studier for friluftslivet?

Der kan potentielt blive nemmere adgang til ressourcer med forskningsmæssige argumenter i ryggen. Politikere vil i højere grad være villige til at sætte projekter i gang i kommuner eller statslige institutioner, hvis der formuleres studieoplæg med et stærkt design og metodegrundlag. Men derudover er det meget vigtigt, at

resultaterne bliver formidlet og videndeling sker i fagblade og dagblade til almen orientering.

Er der et sted, hvor det videnskabelige fokus begrænser det pædagogiske friluftsliv?

Jeg tror det egentlig ikke. Den enkelte praktiker vil jo stadig bruge friluftslivet pædagogisk, fordi han/hun har en tro på det. Ofte når man er engageret i friluftsliv, er det fordi det harmonerer med nogle indre værdier om eksempelvis naturen som ramme for undervisningen og personlig udvikling. Man har købt præmissen om dets potentiale på flere planer. Derfor tror jeg fortsat, at friluftslivet vil have en stor betydning. Omvendt kan vi jo også godt se, at friluftsliv ikke har en let gang, for eksempel er der de seneste år, i universitetsverdenen, et reduceret antal timer til studerende i friluftsliv. Måske er det stærkeste sted, hvor friluftslivet stadigvæk udvikler sig højskole- og efterskoleverdenen. Men omvendt er det også vigtigt her, at orientere sig i de publikationer og andet forskningsrelateret materiale, så man har stærke argumenter for friluftslivets potentialer, så man kan argumentere for dets værdier i en uddannelsessammenhæng.

Er friluftslivet kun validt, når vi kan argumentere for dets effekt gennem evidens?

Et godt eksempel er udeskoleforskning, hvor forskningen har medvirket til, at det i højere grad har vundet indpas i skoleverdenen. Vi begyndte forskningen lige omkring 00'erne, hvor der ikke var viden om og evidens for, hvilken betydning udeskole havde. En naturklasse på Rødkilde skole blev fulgt i 3 år, omend det indledningsvist ikke var let at overtale skolens leder og kolleger til at afsættes ekstra ressourcer til at inddrage naturen i undervisningen i folkeskolen. Heller ikke forældrene var lette at overbevise, de var mest af alt bekymrede for, om

deres børn lærte det de skulle, eller om det bare gav mere forkølelse, når eleverne blev undervist 20 % af tiden i natur.

Udeskoleforskning har nu været i gang i 20 år, og udeskole har bredt sig til knap 20% af danske folkeskoler på et eller flere klassetrin. Her har vi lavet grundige forskningsmæssige undersøgelser og senest gennemført et stort studie, TEACHOUT, der lever op til alle de nævnte kriterier for god forskning – og dermed

evidens på området. Det har løftet feltet og dokumenteret, at udeskole har en målbar effekt på at fremme trivselsfaktorer som motivation, sociale relationer og fysisk aktivitet. Det vil sige argumenter som folkeskolelærere kan benytte sig af over for ledere, der skal bevilge ressourcer. Det kan du

Foto: Erik Mygind

godt forklare som lærer med praksiserfaring med udeskole, men du har ikke samme gennemslagskraft, som når du kommer med forskning i ryggen. Dette er et eksempel på, at evidensbaserede resultater skubber til en udvikling med positive såvel som negative effekter, der måtte være, og som også politikere i sidste ende kan forholde sig til. Internationalt har TEACHOUT projektet også vist sig at have stor gennemslagskraft og bliver brugt som argument og løftestang for tilsvarende udeskoleprojekter. Især betydningen af ugentlig regelmæssig udeskole en dag om ugen, har medført mere fysisk aktivitet (sundhedsaspektet) samt dokumenteret positiv effekt af trivsel, motivation, sociale relationer samt læsefærdigheder, har haft stor gennemslagskraft. Eksempelvis ønsker man nu i Schweiz at gennemføre et tilsvarende studie, for dermed at kunne opnå yderligere viden på feltet og med en forventning om at indføre udeskole på landsplan.

TEACHOUT er TrygFondens udeskoleprojekt, hvori styrker og svagheder ved at praktisere udeskole (undervisning uden for klasseværelset) blev undersøgt, i forhold til almindelig undervisning (hovedsageligt praktiseret på skolerne i klasselokaler) under rammerne af den nye skolereform.

Hvad kunne du ønske dig i fremtiden af forskning på området?

Der er lavet meget international forskning, som vi kunne lade os inspirere af og tilpasse danske forhold. Man kunne for eksempel undersøge et svagt belyst område som fysiologiske forhold under forskellige typer friluft aktiviteter, vejrlig og årstider. For eksempel hvad der sker med kroppen, når du begynder med et friluftslivsforløb? Man kunne undersøge hvilestofsforbrug, fysisk aktivitet, energiomsætning, og så videre, betydningen af didaktiske og pædagogiske valg for læreprocessen samt sociale samværsformer.

Det kunne være interessant at dykke mere ned i det sociale område, for eksempel

familiefriluftsliv, og den betydning dette kan have for samliv og personlige udvikling. Der er blandt andet lavet nogle canadiske studier, hvor man kigger retrospektiv på, hvilken betydning langvarige vildmarksture har på individniveau for studerende. Det har aldrig været gennemført i en dansk kontekst.

Her kunne man arbejde med soloturen over for gruppeturen. Hvad sker der, når man er alene i

naturen og kun har natur omkring sig? Og hvad sker der, når man er en del af en større eller mindre gruppe på tur? Hvilke oplevelsesdimensioner fylder og beriger? Denne type forskning er der gennemført noget af, og det kunne være interessant at se nærmere på disse projekter og afprøve og

udvikle konceptet i en dansk kontekst.

Der er nok at tage fat i. Mange prægtes af tidens trends som for eksempel "Alene i vildmarken" og "Nak og Æd" programmer. Hvilke personlighedstræk er afgørende for at klare sig godt på soloture? Hvilke psykologiske faktorer er på spil? Hvad er det for nogle mekanismer, der træder i kraft, når du er alene og skal håndtere det enkle liv? Hvad sker der mentalt og hvorfor stopper nogle efter kort tid, og andre kan blive ved?

Det interessante er, om vi kan lade os inspirere af nævnte programmer til at rejse interessante forskningsspørgsmål. Når vi på friluftsvejlederstudiet lavede soloture, var min oplevelse, at det mentalt var overraskende svært for nogle at være ude på egen hånd. Nogle var rigtig nervøse, det var grænseoverskridende og en helt ny måde at opleve på. Det er da interessant at dykke ned i, om soloelementet har nogle særlige kvaliteter af betydning for personlig udvikling i kontrast til gruppeture. I den sammenhæng kunne det også være interessant at undersøge varighed og intensitet. Korte forløb versus længerevarende friluftsture. Er der argumenter, der taler for den korte versus den længerevarende tur? Opsummerende synes jeg ud fra en forskningsvinkel, at det kunne være interessant, hvis flere grundige studier igangsættes hvor målgruppen er personer, der ikke bruger eller interesserer sig for friluftsliv. Som det er nu, tager vi ofte udgangspunkt i praktikere eller institutioner, der i forvejen har en interesse i friluftslivet.

Ydermere er det vigtigt at pointere, at udviklingen af det pædagogiske friluftsliv i Danmark har mange ejere og bidragydere. Alt i alt er niveauet for undervisning og formidling af friluftsliv i Danmark løftet markant i både teori og praksis. I dag er faget friluftsliv blandt andet stærkt forankret på "Videncenter for Natur og Friluftsliv" på Skovskolen, Københavns Universitet, hvor friluftsliv indgår i en række uddannelser. Også for unge mennesker, der vælger at bruge en periode af deres liv på efterskoler og højskoler er friluftsliv forankret, hvor der findes der moderne (Adventure) og

mere traditionelle tilbud om oplevelser og læring, støttet af dygtige undervisere og vejledere, der har været igennem nogle af de uddannelsesstilbud, jeg har været inde på i denne samtale. Skiftende politiske og ledelsesmæssige beslutninger er altid en udfordring i enhver uddannelsessammenhæng, og ligeså omfanget af pædagogisk friluftsliv. Men det er min overbevisning, at friluftsliv fortsat vil være en del af uddannelsesstilbuddene rundt

omkring i Danmark grundet naturens betydning for samfundet og den enkelte med sin mangfoldige og pædagogiske tilgang til krop, bevægelse, helser og sundhed.

En stemme fra felten:

Interview med friluftslivets spejderungdom

Nutidens generation af unge mennesker lever under andre vilkår, end foreningen Dansk Friluftslivs bestyrelse (og nok de fleste medlemmer også) gjorde. Ikke fordi vi er tudsegamle, men fordi 2019's unge har andre opvækstvilkår end vi havde, idet både teknologi, overvågning og evidens har en større og mere integreret plads i deres hverdag. Jeg var heldig at få lov at lave et fokusgruppeinterview med 3 unge spejderledere i alderen 15-18 år for at blive klogere på, hvorvidt de forholdte sig til evidens i deres spejdergerning. Nedenfor er sammenfattet interviewets vigtigste pointer og perspektiver.

Af Tanya Uhnger Wünsche

"Der skal altid være en grund..."

I begyndelsen af vores samtale er der ingen af de tre unge mænd, der er spejderledere i KFUM i Vangede nord for København, der mener, at de i særlig grad forholder sig til evidens og krav om evidens fra det omgivende samfund i hverken deres liv generelt eller deres tilværelse som spejderledere. Men efterhånden som deres indbyrdes samtale tager mere udgangspunkt i de erfaringer, de hver især har med at være både spejderledere og en form for miniprojektledere, bliver det tydeligt for både mig og dem selv, at de fleste af deres aktiviteter har et klart mål. "Der skal altid være en grund, til det vi laver. For eksempel øver vi os på knob og stik for at kunne finde ud af at lave lejr i skoven, lave en bålkrog så vi kan lave mad, eller for at vinde sådan nogle

konkurrencer, vi har på de store lejre, hvor vi dystet mod de store i at være hurtigst til forskellige ting" (citater: Magnus L. Hedelund).

Samtalen drejer sig i retning af, at flere af dem har oplevet at skulle forsvare over for deres ledere, at deres aktiviteter har en mening. En af dem er endda tit blevet bedt om at føre logbog over, hvorledes hans aktiviteter giver mening i en større sammenhæng. Eksempelvis ved at der gerne skal være en direkte sammenhæng mellem træning af hans små spejdere i bål-tænding, og det at kunne være blandt de hurtigste i bål-tændingskonkurrencer. Dette krav om dokumentation er noget, der faktisk irriterer Magnus en del, og frarøver ham en del af glæden ved at undervise og danne børn, nævner han.

Evidenskravet i disse unge gutters verden går altså flere veje og er altså både en overordnet ydre ramme og en konstant evalueringsfaktor i spejderledernes frivillige arbejdsliv. "…Årsrapporter og nye milepæle…"

Under vores samtale spørger jeg lidt dybere ind til, om de af og til bliver bedt om at dokumentere deres arbejde. Dette spørgsmål tænder en gnist i dem alle, og de forsøger nærmest at overgå hinanden med fortællinger om nedskrevne visioner, næste kalenderårs milepæle for gruppen, og hvilke organisationer de bliver bedt om at bidrage til med inputs til årsrapporter.

"Hos os bruger vi altid en weekend, eller nogle gange to, tror jeg, i november på at skrive årsrapporter til Distriktet, til Friluftsrådet og til andre, der har givet os penge og støtte. Samtidig beslutter vi hvilke nye milepæle vores afdeling og vores grupper skal have til næste år" (citater: Jesper Nicolaisen).

Det er tydeligt for mig, at evidens, målbare resultater og langsigtet planlægning har gjort sit indtog i nutidens spejderliv. Hvornår det er sket ved jeg ikke, men det er helt sikkert, at mine 16-årige spejderledere fra min egen barndom ikke blev bedt om at kvantificere hvor mange børn, der havde nået hvilke delmål i løbet af en sæson, og ej heller var de pålagt at have en nedskrevet milepælsplan for, hvordan de skulle formå at flytte os børn fra A til B i løbet af det næste år. Vi var der bare, til "snobrød, kolbøtter og 1½ times pasning" og alligevel var dette tilsyneladende nok friluftsliv til at kickstarte hele min karriere.

"Ansøgninger om penge…"

Fleere af spejderlederne har oplevet at deltage i fundraising. De har skullet argumentere for, hvorfor de havde gjort, som de havde gjort i deres tid som spejderledere, og de har oplevet at skulle være helt klare i spytet omkring deres valg af læringselementer i løbet af en sæson. En enkelt af dem har oplevet at deltage i at finde evidensbaserede kilder, der skulle underbygge argumenterne for den retning, gruppen ønskede at bevæge sig i fremadrettet. Det synes jeg er ganske høje krav at stille til en 18-årig frivillig friluftsentusiast.

Den ene af spejderlederne mener bestemt at deres gruppe kun kører rundt, når de får tilført midler udefra. De er enige om, at det kræver et stort stykke arbejde at skaffe penge, men har også alle oplevet den merværdi, det har skabt i form af nye muligheder og primært nyt grej. "Jeg har været med til at skrive ansøgninger om penge. Vi har ansøgt om halvdelen af pengene til at købe nye telte for, og også sådan en transportabel tipi. Det fik vi, og det var dejligt, for så kunne vi lave både juniorlejr og jamboree. Ellers havde vi nok måttet få forældrene til at betale" (citater: Noah F. S. Oksbøl).

Evidens er en så integreret del af unge friluftsudøveres liv, at de knapt selv bemærker det!

I løbet af vores interview, der i høj grad former sig som en samtale mellem fire personer, bliver jeg flere gange udfordret

til at reflektere over, hvorvidt det var anderledes, da jeg var barn, og første gang jeg havde ansvaret for at undervise nogen i friluftsliv. Og det synes jeg faktisk, det var. Jeg har selv gradvist lagt mærke til, at det op igennem 1990'erne og 00'erne blev vanskeligere at skrive ansøgninger fra forskellige foreningers bestyrelser, simpelthen fordi alle argumenter for ønsker og projekter i større og større grad skulle underbygges af andres undersøgelser og gode resultater. Dette nikker de tre unge spejderledere genkendende til. Selv om de i udgangspunktet nok ikke helt vidste var det var, der var kernen i mine interviewspørgsmål, når de alle frem til, at der faktisk også er sket en øgning af, og en form for stramning i, kravene fra deres ledere til, hvad de ved om (især positive følge-)virkninger af diverse aktiviteter, de initierer. Samtidig har især de to yngste af dem også den holdning at "sådan er det jo bare i dag" (citater: Noah og Magnus), og får således på en eller anden måde sat to strenger under min indledende hypotese – friluftslivets ungdom anno 2019 er og bliver født ind i en evidensstid.

Friluftsliv for the sake of friluftsliv?

I interviewet får jeg lyst til at bore lidt dybere i det her med at være født ind i en evidensstid, og på mit spørgsmål om, hvorvidt de oplever, at de ikke får lov at dyrke friluftsliv for

dets egenverdi, eller for bare friluftslivets skyld, svarer de alle entydigt, at det får de.

Jeg sidder tilbage med en – noget overraskende faktisk – følelse af, at nutidens krav om, at alt der har værdi skal have et dokumenteret og evidensbaseret formål, måske bare er en del af den samtid vi lever i. Det lader i hvert fald ikke, på Magnus, Noah og Jesper, til at være et påduttet krav, men snarere bare noget de er vant til at have for øje i deres spejderledergerning. Imponerende tænker jeg. Dog er jeg overbevist om, at vores samtale har sat nogle refleksioner i gang...

Bliv medlem

Som medlem af Dansk Friluftsliv kommer du i kontakt med et stort netværk af vejledere og formidlere indenfor dansk natur og friluftsliv. Derudover modtager du to-tre gange årligt foreningens blad, Dansk Friluftsliv.

Du er naturligvis også velkommen til foreningens årsmøde og seminarer.

Du bliver medlem af foreningen ved at sende en mail til mail@danskfriluftsliv.dk med følgende oplysninger:

- Email-adresse
- Dit navn
- Din institution (hvis du skal have et institutionsmedlemsskab)
- Postadresse
- Telefonnummer

Kontingent

Almindeligt medlemsskab: 300 kr. årligt

Institutionsmedlemsskab: 600 kr. årligt

Ved institutionsmedlemskab får man tilsendt 2 blade af hver udgivelse.

ISSN
0909-0614

Dansk Friluftsliv - forum for
natur- og friluftsliv

